

УДК 179.7: 111.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.13>

РОЛЬ АРГУМЕНТУ ВІД ПОТЕНЦІАЛЬНОСТІ В ДИСКУСІЇ НАВКОЛО МОРАЛЬНОЇ ДОПУСТИМОСТІ АБОРТУ

Катерина Рассудіна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра теоретичної і практичної філософії
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Моральна допустимість чи недопустимість абортів є однією з провідних тем біоетики. Головне питання, відповідь на яке визначає ставлення до штучного переривання вагітності, стосується того, чи є змога надати ембріону права особи, якщо він не виявляє особливих властивостей. Попередньо закладається теза, згідно з якою саме особа володіє правами, передовсім, на життя. Зокрема, прибічники недопустимості абортів використовують під час дискусій аргумент, який полягає в тому, що ембріон має право на життя, оскільки є потенційною особою. Натомість їхні опоненти розуміють потенціальність у такий спосіб, що її наявність не надає ембріону особового статусу. Мета статті полягає в аналізі кількох прикладів аргументації обох сторін дискусії.

У статті показано, що прибічники руху *pro-life*, посилаючись на потенціальність, спираються на онтологію Аристотеля і Томи Аквінського. Вони розрізняють активну і пасивну потенціальність для того, щоби показати, що сама здатність ембріона стати сущим певного виду, а не виявлення специфічних характеристик робить його представником цього виду. Потенціальність у такому значенні є внутрішнім принципом. Ембріон і його право на життя досліджуються з позиції класичної онтології.

Натомість прибічники руху *pro-choice* закидають опонентам видовий шовінізм і невластиве розуміння потенціальності. Під останньою вони мають на увазі не внутрішній принцип, а зовнішні фактори, здатність до поступових змін чи логічну можливість стати іншим сущим. В аналізованих прикладах аргументації таких філософів, як П. Сінгер і Дж. Мак-Меган, автор статті знаходить спостереження, згідно з яким неможливо ствердити особливу цінність індивідів, якщо вони не виявляють рис, які роблять цінним їхній вид. Так само надання ембріону прав людини є абсурдом, оскільки гамети теж мають потенціальність стати особою. Зрештою, прибічники руху *pro-choice* ототожнюють потенціальність зі змогою досягти певного статусу в майбутньому як нагороди, що не надає претенденту на цей статус жодних прав, доки він його не отримає.

Непорозуміння між прибічниками рухів *pro-life* і *pro-choice*, які виявляються в суспільних і політичних дискусіях, мають вираження і на рівні філософського дискурсу. Тут вони виявляються у протиставленні методології. Противники допустимості абортів спираються на класичну онтологію, натомість прибічники – на уявлення про конвенціональний характер таких термінів, як «особа» і «потенціальність».

Ключові слова: потенціальність, актуалізація, особа, ембріон, аборт, право на життя.

Вступ. Відтоді як біоетика («етика життя») оформилася в окрему міждисциплінарну галузь знань, однією з проблем, які вона досліджує, стала моральна допустимість абортів. Як ті, хто схвалює практику штучного переривання вагітності, так і ті, хто її засуджує, наводять на користь своїх тверджень чимало філософських аргументів. Значна їхня частина стосується статусу ненародженої дитини: якщо вона є особою, то має право на життя, якщо ні – її знищення не суперечить загальноприйнятим стандартам моралі. Переважно під особою мають на увазі істоту, яка відповідає певним критеріям: має свідомість, самосвідо-

мість, автономію. Звісно, не тільки ембріон, але й немовля не виявляє таких властивостей. Для того, щоби подолати суперечність і надавати людині на пренатальному етапі розвитку права особи, філософи часто послуговуються поняттям потенціальності.

Питання потенціалу бути особою, ще не виявляючи особових властивостей, досліджували чимало науковців. З-поміж них варто згадати, принаймні, Ф. Баумгартнера, М. Т. Брауна, Д. Буніна, К. Віллокса, Дж. Геріса, І. Голуба, Д. Гембла, П. Гілона, Р.П. Джорджа, Дж.Т. Еберла, П. Кенєвіча, Г. Кюзе, П. Лі, Б.А. Маннінем, М. Махінека, Дж. Мак-Мегана, М. Райхліна, П. Сінгера, М. Стіра, К. Б. Фельдбаума, Г. Чах, Б. Шоене-Зайферт, Д. Шумейкера. Як бачимо, тема є багатосторонньо досліджуваною. Тим не менш не існує єдиної думки щодо того, чим є потенціальність ембріона бути особою, а тому і стосовно того, служить це поняття супротивникам моральної допустимості абортів чи її прибічникам. Мета статті – розкрити кілька важливих аргументів, які наводять представники двох сторін суперечки у сфері біоетики, рухів *pro-life* і *pro-choice*. Отож, завдання, які ми ставимо перед собою, полягають в ознайомленні українського читача з кількома концепціями, згідно з якими людський ембріон має ті ж права, що й доросла особа, оскільки має внутрішню чи активну потенціальність (онтологічне розуміння), і кількома концепціями, згідно з якими ембріон не має особового статусу, попри наявність зовнішньої або логічної потенціальності (функціональне розуміння).

I.

Насамперед варто звернути увагу на той факт, що навіть у повсякденні, не шукаючи спеціально теорій, які пояснювали би, як людина стає особою в той чи інший період свого розвитку, ми припускаємо, що кожна істота, яка зачинається людьми, має потенціал стати такими ж, як вони. Про це свідчить і генетика. А все ж однозначного тлумачення терміна «потенціальність» у сучасній науці не існує. Часто про потенціальність говорять як про здатність зиготи розвинути в людину за наявності певних внутрішніх і зовнішніх умов. У такому разі її можна порівняти зі статистичною вірогідністю продовження розвитку. Однак чи не призводитиме застосування такого поняття до твердження, ніби ембріон, який із тих чи інших причин не зміг існувати далі, наприклад, не прикріпившись до стінки матки, не мав до цього потенціалу? Здається, що ні, якщо тільки він мав геном людини, тобто передумови для перетворення на одного з нас. Отже, потенціал можна розуміти і як логічну можливість стати особою. Її, однак, має і ще незапліднена яйцеклітина. Зрештою, говорять і про зовнішню потенціальність – ті умови, наявність яких уможливило б розвиток дитини до і після її народження, включно з фізичними й хімічними процесами в організмі жінки [6, с. 200]. Ця неоднозначність призводить до появи різних поглядів на статус ембріона.

Одним зі способів доводити, що ембріон має права особи, є посилання на його приналежність до людського роду, на його специфічний спосіб існування, яке робить його особою від самого початку існування, задовго до того, як він починає виявляти ознаки особовості. Таким є уявлення про потенціальність, яке можна назвати класичним. Передовсім, ми знаходимо його у творах Томи Аквінського і тих сучасних філософів, зокрема біоетиків, які покладаються на його онтологію. Згідно з Аквінатором, потенціальність має необхідний зв'язок з актом, дією. Як і кожне суще, ембріон є активним стосовно того, чим є нині, і має потенціальність до того, чим може стати [1, с. 99]. Той факт, що певна істота має потенціальність, не суперечить тому, що вона водночас є, навіть якщо вона нинішня помітно відрізняється від майбутньої. Акт і потенція завжди поєднані, і майбутній стан впливає з попереднього, не заперечуючи його. Звісно, результатом розвитку може бути поява цілковито нового сущого – в такому разі говорять про субстанціальну зміну, але тоді йдеться про реалізацію пасивної, а не активної потенціальності.

Доволі прозоро відмінності між активною та пасивною потенціальністю пояснює П. Лі. Актуалізація другої приводить до появи нової субстанції. Тому прикладом пасивної потенціальності буде змога кисню стати водою за умови поєднання з воднем. Натомість після актуалізації активної потенціальності субстанція залишається тією ж, але виявляє нові, раніше немовби приховані здатності [4, с. 26–27]. Варто зауважити, що не тільки ембріон, але й немовля має ще неактуалізовану активну потенціальність до раціональності й автономії. Наявність активної потенціальності означає, що ембріон не тільки може стати, а необхідно стане особою, незалежно від зовнішніх умов. Єдиною перешкодою може бути його смерть. Потенціальність у такому значенні є внутрішнім принципом. Передбачається, що зигота від початку спрямована на те, щоби стати зрілою особою, вже є нею, хоча й неявно.

Отже, класична концепція потенціальності розглядає її з точки зору онтології. Ембріон, згідно з нею, вже є особою, попри те, що розкриє особові здатності вже в дорослому житті або ж узагалі ніколи не розкриє, якщо певні обставини, як хвороба, зроблять їх розвиток неможливим. Як і доросла людина з інвалідністю, ембріон є особою вже тому, що має потенціальність, хоч і нереалізовану, виявляти особові здатності.

Як ми побачимо далі, те розуміння, яке вкладають у поняття потенціальності прибічники моральної допустимості абортів, доречно порівняти з акцидентальною зміною в теорії Аристотеля. Натомість потенціальність до того, щоби стати особою, яку мають сперматозоїд і яйцеклітина, можна прирівняти до субстанційної зміни. Лише в першому випадку йдеться про збереження ідентичності. Якщо ж ембріон є сущим, тотожним із дорослою особою, йому має належати і відповідний моральний статус, з якого випливає гарантія прав, зокрема на життя.

У ХХ ст. класичне розуміння потенціальності модернізував, зокрема, К. Войтила. Він описує її як наявність у суб'єкті певних сил (лат. *potentia* означає силу чи владу), як джерело його актуальних дій. «Це джерело, – пише польський мислитель, – перебуває всередині суб'єкта, немовби постійно в ньому пульсує, даючи про себе знати тим чи іншим видом динамізації» [9, с. 134]. На його думку, потенціальність має примат стосовно свідомості, адже саме потенційною є не лише єдність суб'єкта в його свідомих вчинках, але єдність його мисленневих процесів, емотивного й вегетативного динамізмів. На підтвердження К. Войтила наводить несвідомий характер багатьох дій зрілої особи, що свідчить про наявність потенціальності в особовій структурі.

II.

Головну ідею окресленого вище погляду можна звести до ототожнення особи з людиною на всіх етапах її розвитку, що своєю чергою означає відмову в особовому статусі тваринам чи машинам. Критики вбачають у цьому ознаки видового шовінізму. Зокрема, Дж. Мак-Меган пише про паралелі з «расизмом і сексизмом та іншими формами довільної дискримінації на підставі приналежності індивіда до категорії, яка сама по собі не має моральної значущості» [7, с. 214]. У ставленні прибічників класичної концепції потенціальності до ембріона він зауважує непослідовність. На думку Дж. Мак-Мегана, нелогічно виділяти вид істот за певними ознаками і наділяти його особливою цінністю, водночас стверджуючи цінність кожного представника цього виду без огляду на те, чи виявляє він ці ознаки.

Звинувачення у видовому шовінізмі знаходимо також у П. Сінгера. Особовий статус – як моральна категорія – не може, на його думку, визначатися приналежністю до певного виду, так само як приналежність до народу, раси чи статі. Отже, варто зважати лише на ознаки – раціональність та самосвідомість [8, с. 150]. Це правильно надавати інтересам людей більше значення, ніж інтересам тварин через їхню здатність усвідомлювати власний

стан, що посилює їхні задоволення і страждання, а втім, рівень свідомості психічно хворих і дітей (тим більше ембріонів) не перевершує тваринний, а отже, їхні права не мають пріоритету. Жодна потенціальність не має братися до уваги [8, с. 59–60].

Таким чином, ми бачимо лінію розмежування між прибічниками рухів *pro-life* і *pro-choice*. Перші говорять, що потенціальність властивостей має таке ж моральне значення, що й актуальність, другі – що особовість являє собою лише фазу в розвитку людини. Ці другі, утім, також використовують поняття потенціальності, але тільки для того, щоби обґрунтувати генетичну окремішність ембріона. Зокрема, стверджують, що людська бластоциста спроможна стати тим, з чого складається людина, але не є людиною (тим більше особою), тому не має приналежних людині прав, зокрема на життя. На повагу вона заслуговує хіба що тому, що може стати особою в перспективі [3, с. 164–165].

Таке розуміння потенціальності має не онтологічний, а функціональний характер, стосується того, що істота «може зробити, а не того, чим вона є по суті» [3, с. 166]. Потенціальність видається в такому разі протилежністю до дефініції особи, яка наголошує на важливості актуального стану самосвідомості (що ми знаходимо, наприклад, у Дж. Лока, який відкинув застосування терміна «потенція» щодо мислення. На думку британського сенсуаліста, особа – це «мисляча розумна істота, що має розум і рефлексивність і може вважати себе собою, однією і тією ж мислячою істотою, у різний час і в різних місцях; яка стає такою тільки завдяки своїй свідомості, не віддільній від мислення» [5, с. 304].

Крім того, уявлення про потенціальність, характерне для прибічників моральної допустимості абортів, зводиться до її розуміння як зовнішнього фактору, можливості, зокрема штучних, змін. Згідно з ним, потенціальність стати особою мала б тварина, якби до її тіла можна було перенести людський мозок. У такому разі, утім, ми мали б вважати себе трупами, оскільки саме такою є наша перспектива. Потенціальність трактується як певний передстан, а тому особливої ваги набуває питання моменту актуалізації, визначення критеріїв його настання.

Також функціональне розуміння потенціальності породжує проблему тих людських ембріонів, які з певних причин не змогли розвинути в самосвідомих і автономних осіб. Аналогією може бути згубний вплив посухи на зерна пшениці. На думку Дж. Мак-Мегана, негативні кліматичні умови не перекреслюють потенціалу рослин, але він відмовляє у збереженні потенціалу ембріонам із нерозвиненим мозком [7, с. 310]. Як бачимо, американський філософ заплутується в розрізненнях внутрішньої і зовнішньої потенціальності. Посуха може бути прикладом відсутності належних для розвитку зовнішніх умов, але зерно пшениці залишається таким незалежно від того, чи проросте, має до цього внутрішню потенціальність. Зовнішніми факторами для розвитку ембріона є здоров'я його матері чи застосування терапії до нього самого. Їхні недоліки, отже, не перекреслюють всієї потенціальності, залишається внутрішня, яка полягає в змозі стати дорослою людиною й особою.

Дж. Мак-Меган вважає уявлення про внутрішню потенціальність абсурдом. У його мисленнєвому експерименті цуценята мають зазвичай нерозкритий потенціал до вивчення мов, наявність якого не робить їх автоматично особами. Також він посилається на здатність адаптації до чужих культур, яка з часом зникає і ніколи не робить нас представниками цих культур [7, с. 315–316]. В обох випадках, щоправда, йдеться про зовнішню потенціальність.

III.

Один з аргументів на користь того, що посилення на потенціальність не може слугувати обґрунтуванням для надання ембріону особового статусу й права на життя, полягає у спробі немовби відсунути момент її появи в часі і, таким чином, звести до абсурду. Згідно

з ним, якщо ембріон має потенціальність бути особою, то її мають і його попередники – статеві клітини батьків. Щойно запліднена яйцеклітина відрізняється від гамети не більше ніж новонароджене немовля від плода в останньому триместрі вагітності. Потенціал зиготи вирости у зрілу особу так само малий, як в яйцеклітині, його реалізація так само залежить від багатьох зовнішніх факторів [2, с. 11]. Зачаття в такому разі не може бути початком як особи, так і людини, навіть самого життя. Останнє, за твердженням Дж. Геріса, – це «постійний процес, який, не перериваючись, триває з покоління в покоління, постійно (або, принаймні, спорадично, розгортаючись)» [2, с. 10]. Здається, не помічаючи відмінностей між гаметами і зиготами, дослідник насправді нехтує відмінностями між активною і пасивною потенціальністю.

Згідно з міркуваннями Дж. Мак-Мегана відсутність розрізнення статусів ембріона і статевих клітин означає, що останні прибічники концепції потенціальності також мали б наділити правами особи. Абсурдом, однак, ця думка виглядає, якщо зробити з неї, слідом за американським філософом, той висновок, що ми не зобов'язані захищати права ембріона, оскільки він має потенціальність, рівну потенціальності гамет [7, с. 307]. Свій аргумент проти моральної допустимості абортів, що спирається на потенціальність ембріона, наводить і П. Сінгер. Він пропонує аналогію, в якій відібрані для штучного запліднення яйцеклітина і сперма виявляються вилитими в раковину, де, ймовірно, поєднуються. На думку П. Сінгера, спустивши воду, лаборантка не вчинить убивства. Отже, він доходить висновку, що «потенціальність не є істинно-хвибним поняттям; відмінність між яйцеклітиною-і-спермою та ембріоном – це відмінність у ступені, пов'язана з вірогідністю розвитку в особу» [8, с. 162]. Міркування Дж. Мак-Мегана і П. Сінгера являють собою спробу довести, що аборт дорівнює контрацепції. Але, слідуючи за ходом їхніх думок, можна довести і те, що вбивство дитини також не є злочином, не відрізняючись від абортів, оскільки відмінність між нею та ембріоном теж є ступеневою так само, зрештою, як відмінність між дитиною і дорослою особою.

Варто зауважити, що навіть, якщо визнати наявність в ембріона потенціальності бути особою, виникає запитання, чи є вона підставою для особового статусу й відповідних прав. І Дж. Мак-Меган, і П. Сінгер із цим не погоджуються. В аналогії першого з них тенісист має потенціал виграти Вімблдонський турнір, що не дає йому права отримати нагороду ще до початку змагань [7, с. 308]. Приклад П. Сінгера стосується принца Чарльза, який, будучи спадкоємцем корони, не претендує на королівські повноваження [8, с. 153]. Обидва філософи, обгрутовуючи відсутність зв'язку між потенціальністю та правами, стають заручниками тієї концепції особи, якої дотримуються. Для актуалізації потенціальності насправді потрібен вияв певних не лише внутрішніх, але й зовнішніх факторів. Однак є інший глибший факт. Тенісист є собою як до, так і після турніру, а принц – до і після коронації. Кожен із нас продовжує бути ембріоном, який виношувала колись його мати. Приклади з винагородою і титулом не працюють, оскільки моральний статус не надається за заслуги, а приписується з огляду на внутрішню цінність. Принаймні, таким міг би бути закид прибічників руху *pro-life*.

Висновки. Поняття потенціальності потрібне філософам, зокрема, для того, щоб обгрунтувати наявність у людського ембріона прав особи, і, відповідно, довести моральну недопустимість абортів. Проте опоненти такого погляду пропонують власні тлумачення потенціальності, доводячи, що цей термін не може служити ідеї заборони штучного переривання вагітності.

Найзагальніше під потенціальністю мають на увазі змогу суцього розкрити в майбутньому нині приховані властивості або ж змогу стати іншим суцим. Класичне розуміння

вирізняє два її види – пасивну й активну. Лише в першому випадку актуалізація ознак суцього, притаманних йому за природою, передбачає утворення нового суцього. Ембріону, натомість, властива активна потенціальність; він уже є тим, ким стане, коли ця потенціальність актуалізується. Саме тому на ембріон мають поширюватися права, якими ми наділяємо особу, зокрема, право на життя. Так зрозуміла потенціальність становить внутрішній принцип.

У готовності наділяти ембріони правами особи, попри їхню нездатність виявляти особові ознаки, але відмовляти в них суцим, які виявляють частину таких ознак, опоненти вбачають видовий шовінізм. Вони послуговуються функціональним розумінням потенціальності, вбачаючи в ній можливість для розвитку, залежну, головню, від зовнішніх факторів. Таким чином, вони зважають лише на актуальний стан суцього, який можна визначити емпіричними методами.

Ще один аргумент, покликаний довести неправомірність використання терміна «потенціальність» для обґрунтування особового статусу ембріона, полягає в поширенні потенціальності бути особою на статевої клітини. Головним кроком у розгортанні цього аргументу є наголошування на ступеневому характері відмінностей між гаметою і ембріоном, хоча, згідно з таким поглядом, ступеневою мала б бути і відмінність між ембріоном та дорослою особою, а це розмиває уявлення про особу як специфічний вид суцього.

Останній із розглянутих нами аргументів прибічників моральної допустимості аборту стосується конвенціонального характеру приписування статусу, який не дає змоги наділяти правами тих, хто на них не заслужив. Утім, здається, що надання особовому статусу конвенціонального характеру суперечить загальноприйнятим уявленням про внутрішній характер цінності особи.

Список використаної літератури

1. Фома Аквинский. Сумма против язычников: в 2 т. / пер. і комент. Т.Ю. Бородай. Долгопрудный : Вестком, 2000. Т. 1. 463 с.
2. Harris J. The Value of Life: an Introduction to Medical Ethics. London, New-York : Routledge, 1985. 300 с.
3. Kieniewicz P. Człowiek niewygodny, człowiek potrzebny. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2010. 349 с.
4. Lee P. Abortion and Unborn Human Life. Washington DC : The Catholic University of America Press, 1997. 192 с.
5. Locke J. Essay Concerning Human Understanding. Global Grey, 2019. 699 с.
6. Machinek M. Spór o status ludzkiego embrionu. Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2007. 402 с.
7. McMahan J. The Ethics of Killing. Problems at the Margins of life. Oxford : Oxford University Press, 2002. 540 с.
8. Singer P. Practical Ethics. 2-е вид. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 395 с.
9. Wojtyła K. Osoba i czyn. Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne / ред. W. Chudy. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2000. С. 43–344.

THE ROLE OF POTENTIALITY ARGUMENT IN THE DEBATE ABOUT PERMISSIBILITY OF ABORTION

Kateryna Rassudina

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Faculty of Philosophy, Department of Theoretical and Practical Philosophy

Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

The permissibility or non-permissibility of abortion is one of the leading themes of bioethics. The main question, the answer to which determines the attitude towards artificial termination of pregnancy, concerns whether it is possible to give embryo the rights of person if it does not manifest person's features. Among other things, anti-abortion advocates use the argument that embryo has the right to life because it has potentiality to be a person. In turn, their opponents understand potentiality in such a way that it does not make embryo a person. The aim of the article is to analyze several examples of argumentation of both parties of the discussion.

The author demonstrates that supporters of the *pro-life* movements by referring to potentiality involve the ontology of Aristotle and Thomas Aquinas. They distinguish active and passive potentiality in order to show that the ability of embryo to become a being of specific species is a case of an ability which makes it a representative of this species from the moment of conception, not the manifestation of specific features. Potentiality in this sense is an internal principle. The embryo and its right to life are studied from a point of view of ontology.

Supporters of the *pro-choice* movements accuse opponents of speciesism and misunderstanding of potentiality. The latter does not mean for them internal principle, but external factors, the ability for gradual changes or the logical possibility of becoming another being. In the analyzed examples of the argumentation of such philosophers as P. Singer and J. McMahan we find an observation according to which it is impossible to affirm the special value of individuals, if they do not manifest the features that make their species value. Then they talk about the absurdity of giving embryo the rights of person, if gametes also have the potentiality to become such a being. Finally, supporters of the *pro-choice* movements identify potentiality with the possibility to achieve a certain status in the future as a merit that does not give the contender the status rights, until he or she achieves it.

Misunderstandings between supporters of *pro-life* and *pro-choice* movements, which are manifested in social and political debates, are also present at the level of philosophical discourse: in opposition of the methodologies. Opponents of permissibility of abortion rely on the classical ontology, while the proponents – rely on the conventional nature of terms such as person and potentiality.

Key words: potentiality, actualization, person, embryo, abortion, right to life.